Archeologisch terponderzoek

Wijnaldum trekt internationale belangstelling

De opgraving op de Tjitsma terp bij Wijnaldum heeft niet alleen regionaal, maar ook nationaal en internationaal grote belangstelling getrokken. Honderden vrijwilligers en studenten staken samen met een tiental wetenschappers drie jaar lang de handen uit de mouwen, op zoek naar meer kennis over het vroegere Friese koninkrijk. Noorderbreedte blikt samen met projektleider drs Danny Gerrets terug op een succesvol opgravingsprojekt.

Johan van der Wal

Danny Gerrets is niet ontevreden. 'De meeste mensen willen graag meer weten van de historische achtergrond van hun streek en van zichzelf. Ik denk dat dit projekt daarom zo gedragen is door het publiek. Iedereen is toch nieuwsgierig naar z'n roots? Gezien alle belangstelling en de vele vrijwilligers die hebben meegewerkt, vermoed ik dat menigeen hier op zoek is geweest naar meer kennis over zijn of haar identiteit. De steun uit de omgeving is de hele drie jaar door dan ook hartverwarmend geweest. Wat dat betreft sluiten we het veldwerk met weemoed af. Maar we zijn nog minstens zo lang bezig met de verwerking van alle vondsten. Want die lopen echt in de duizenden'.

We vinden Wijnaldum enkele kilometers ten noordoosten van Harlingen. Het dorp ligt op een van de noordelijkste kwelderruggen van Friesland. Prijkt de kerk op een - deels afgegraven - terp, oostelijk van het dorp ligt er, nauwelijks herkenbaar in het landschap, nog een zevental. Zij hebben de afgravingen in de vorige en deze eeuw redelijk doorstaan. De eerste bewoners moeten hier rond 100 jaar na Christus zijn neergestreken. Met het opwerpen van de terpen van Sexbierum en Tzummarum kwam in de zesde en zevende eeuw een eind aan de kolonisatie van het kustgebied. Even ten noorden van de huidige dorpen ligt nu de zeedijk.
Tjitsma, genoemd naar de vroegere bewoners van de boerderij op de zuidelijke rand van de terp, ligt direkt ten oosten van Wijnaldum. Tegenwoordig wordt de boerderij bewoond door landbouwer Jan Bergmans. Diens vader deed in de jaren vijftig op het achter de boerenplaats gelegen perceel de vondst die indirekt de aanleiding tot de opgraving vormde.

Mantelspeld

Bij het ingraven van drainagebuizen kwam een sieraad tevoorschijn dat later geïdentificeerd werd als een kostbare Vroeg-Middeleeuwse fibula (mantelspeld). Het sieraad was niet kompleet, alleen de voet kon worden geborgen. Tegelijk met de fibula kwam een aantal menselijke schedels voor de dag, die helaas verloren zijn gegaan. De speld heeft geruime tijd bij Bergmans op de keukentafel gelegen, maar toen eenmaal uitlekte wat hij gevonden had wist het Fries Museum het sieraad te verwerven. De fibula bleek behalve een grote kunstzinnige waarde vooral een belangrijke symbolische betekenis te bezitten. De voet van de speld, een vrouwensieraad, bestaat uit een zilveren steunplaat die geheel met goud is afgewerkt. Aan de voorzijde zijn in van goud gevormde cellen precies op maat gezaagde

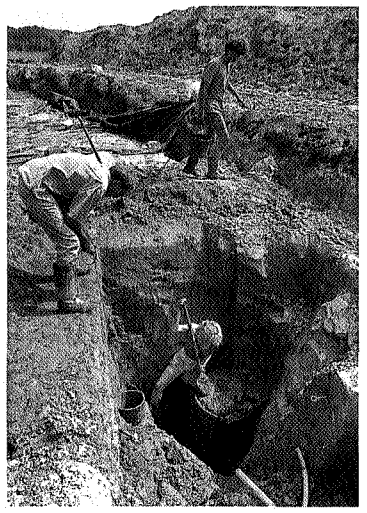

Zwoegen op 'het vlak'. In de put een gigantisch wijnvat, dat als wand voor een waterput is gebruikt. Foto Gert Fopma

stukjes almandijn (een halfedelsteensoort) aangebracht. Door die laag heen straalt gloedvol het onderliggende goud. De cellen vormen behalve een motief van ineen gestrengelde dieren ook een geometrisch patroon. Een sieraad van een dergelijke allure kan alleen gedragen zijn door een hooggeplaatst persoon. Of de speld als grafgift is meegegeven of misschien voor rovers werd verborgen, is niet duidelijk. De fibula dateert uit de eerste helft van de zevende eeuw, dezelfde periode waaruit gelijksoortige sieraden stammen die werden gevonden in het beroemde koningsgraf van het Engelse Sutton Hoo. Net als die sieraden getuigt de Wijnaldumer fibula van een ongekend meesterschap. Het wordt overigens niet uitgesloten geacht dat de Engelse sieraden en de Wijnaldumer fibula gemaakt zijn door één en dezelfde edelsmid. Hoe dan ook: de fibula van Wijnaldum behoort zonder meer tot de topstukken van de Nederlandse archeologie.

Elitegeslacht

In de jaren zeventig en tachtig werden op de Tjitsma terp voortdurend vondsten gedaan door detector-amateurs. Het veelal unieke materiaal werd aangekocht door de Leeuwarder amateur-archeoloog Jan Zijlstra, die zo langzamerhand het idee kreeg dat Tjitsma niet zómaar een terp was. Hij kwam tot dat oordeel vanwege het grote aantal vondsten edelmetaal, waaronder ook ontbrekende stukjes van de grote fibula. Behalve Zijlstra, raakte ook provinciaal archeoloog Jurjen Bos en met hem de wetenschappelijke wereld in de terp geïnteresseerd. Op 15 april 1991 ging de eerste schop de grond in, als een samenwerkingsprojekt van de Universiteiten van Amsterdam en Groningen.

Danny Gerrets: 'Alle tot dan toe gevonden sporen leken erop te wijzen dat hier een nederzetting is geweest van een Vroeg-Middeleeuws elitegeslacht. Het werd steeds duidelijker dat deze terp vele malen rijker is dan andere. Eén van de aanleidingen tot de opgraving was dan ook, om meer te weten te komen over de wijze waarop het eerdere Friese koninkrijk zich heeft ontwikkeld. Maar dat was niet de enige reden. Echt grote terpopgravingen zijn er, behalve in de jaren zestig bij Tritsum en een jaar of tien geleden bij Heveskesklooster, niet meer in Nederland geweest. Daar komt bij, dat we graag wilden weten in welke toestand de terpen verkeren. Vermoed werd, dat ze door erosie, diepontwatering en door eeuwenlang ploegen veel te lijden hebben gehad. Die indruk is ook hier bevestigd'.

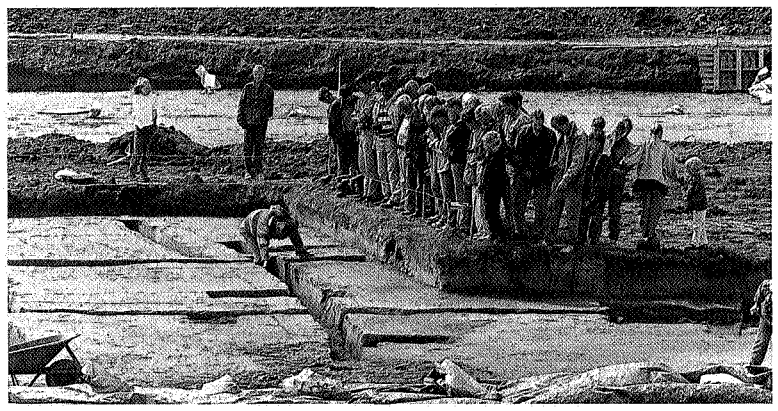

Veel belangstelling tijdens de open dagen. Foto Dick W. Manshande

Koningsgraf

Er werd veel van de opgraving verwacht. Het vermoeden van Jan Zijlstra dat er verwantschap bestaat tussen de naam Wijnaldum en die van de legendarische Friese koning Finn, genoemd in de Middeleeuwse Beowulf-legende, deed velen reikhalzend uitzien naar de resultaten. Behalve de uitgesproken elitaire fibula waren in de loop der jaren immers nog meer topstukken uit de terp geborgen: fragmenten van zilveren fibula's, een zwaardpuntbeschermer, meerdere gouden munten. Bij vele Friezen, daarin flink aangewakkerd door de pers, rees dan ook de verwachting dat de archeologen spoedig op een koningsgraf zouden stuiten. Danny Gerrets: 'Nee, dat hebben we niet gevonden, al sluiten we niet uit dat het er wel is. Jammer genoeg ontstond om het vermoede graf tijdens de opgraving een soort mythologisering, die we nauwelijks in de hand wisten te houden. Over het zoeken naar identiteit gesproken: 'zouden wij echt van koningen afstammen?'. Er is zelfs al gesuggereerd dat de opgraving mislukt is omdat het graf niet tevoorschijn is gekomen. Onzin natuurlijk, archeologen zijn geen schatgravers. Het feit dat het graf niet is gevonden maakt de opgraving beslist niet minder waard. Want naar Nederlandse maatstaven gemeten is hier zonder meer sprake van een zeer belangrijk projekt. Neem om te beginnen de schaal van de opgraving. Over een zeer groot oppervlak, en bovendien zeer complex van aard. We hebben echt unieke vondsten gedaan, mede doordat we de meest moderne apparatuur gebruikten. De opgraving heeft ook een enorme spin-off gehad. Politiek Friesland is bewust gemaakt van het grote culturele erfgoed dat hier in het bodemarchief aanwezig is. Mede daardoor startte de provincie het Regionaal Archeologisch Archiverings Projekt, dat nu in het kader van de Wet Bodembescherming om te beginnen alle Friese terpen inventariseert. Voor regulier archeologisch onderzoek heeft de provin-

cie daarnaast nog eens een ton per jaar vrijgemaakt'.

Publiciteit
Over de terp en de opgraving is eindeloos gepubliceerd. Bovendien werd driemaal een Open Dag gehouden, die telkens duizenden bezoekers trok. Gerrets: 'We hebben van

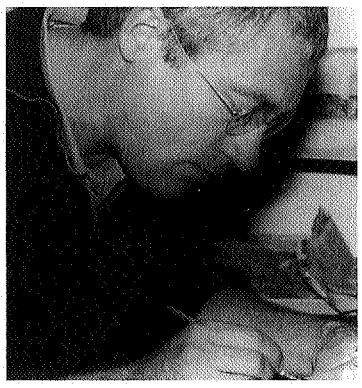

Opgravingsleider Danny Gerrets aan het werk in de vondstverwerking. Foto Annie Douma

het begin af geprobeerd het publiek zo open mogelijk over de opgraving voor te lichten. We vonden zonder meer dat we dat aan alle belangstellenden verplicht waren. Uit de omgeving hebben honderden mensen belangeloos meegewerkt, zowel op het vlak als bij de vondstverwerking. Voor alles wilden we voorkomen dat het materiaal op stoffige zolders in de eeuwigheid verdwijnt zonder dat iemand het nog terugziet. In museum het Hannemahuis in Harlingen staat een speciale Wijnaldumvitrine, die gedurende het hele projekt op peil is gehouden. Daarnaast verscheen in 1992 het boek 'Graven naar Friese Koningen', waarin de achtergronden van de de opgraving en de eerste resultaten uit de doeken worden gedaan. Met name mijn voorganger Jan Schoneveld, die de eerste twee jaar de leiding had, liet geen kans op publiciteit voorbij gaan. Ik heb me wat passiever naar de pers opgesteld. Ten eerste kwamen we in tijdnood toen aan het eind van het seizoen 1992 de schuur van Bergmans afbrandde, waardoor we de opgraving voortijdig af moesten breken omdat het vlak met asbest vervuild raakte. Ook wilde ik de mythologisering rond het vermoede koningsgraf wat temperen. Het ging het laatste seizoen vooral om het veilig stellen van de wetenschappelijke resultaten. Maar als iemand vragen had, dan nam ook ik daar ruim de tijd voor. Naast de wetenschappelijke publikatie verschijnt er over een paar jaar eveneens een boek speciaal voor het grote publiek. En eigenlijk moet er ook een overzichttentoonstelling komen'.

Foto's pag 4
Boven: Vrijwilliger Ido Boonstra hanteert de metaaldector Foto Gert Fopma
Onder: In augustus 1993 werd het skelet van een ca. twintigjarig meisje gevonden. Ze is begraven in de tweede of derde eeuw. Het skelet is spontaan 'Murkje' gedoopt. Foto Dick W. Manshande

Friese koninkrijk
De vraag naar het boek 'Graven naar Friese Koningen' was dermate groot, dat binnen een jaar een herdruk noodzakelijk bleek. In hoeverre moet het boek vanwege de nu bereikte resultaten inmiddels al herschreven worden?
Gerrets: 'Op het moment dat het boek uitkwam dachten we nog met één afzonderlijke terp te maken te hebben. Dat inzicht is inmiddels veranderd, want we vermoeden nu dat de nederzetting veel groter is en misschien wel alle negen terpen omvat. Gezien de vele vondsten van ambachtelijke produkten denken we dat wij juist het meer ambachtelijke gedeelte van de nederzetting hebben aangeboord. Het materiaal dateert allemaal uit de periode tussen de vijfde en de zevende eeuw. Straks kan een nadere analyse ons misschien leren wat er met het Friese koninkrijk gebeurde tijdens de Volksverhuizingstijd. Dat was in heel Europa een periode van grote onrust. Het Romeinse Rijk was net ingestort en alles raakte op drift. Je ziet in die tijd bijvoorbeeld dat de Gothen, een volk uit Zweden, zich helemaal tot in Noord-Afrika waagden. Maar van wat hier precies is gebeurd, weten we nog heel weinig. Het is juist die periode waaruit veel vondstmateriaal dateert. Ergens in de Volksverhuizingsperiode moet op de terp sprake zijn geweest van een toenemende welstand. De samenleving is in die tijd

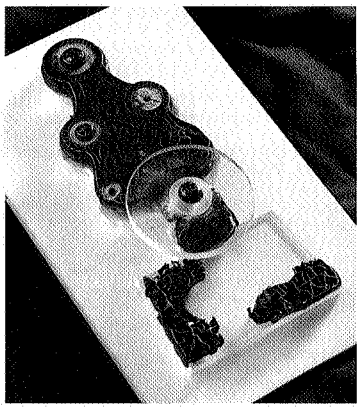

De kostbare fibula die landbouwer Bergmans in de jaren vijftig op de Tjitsma terp vond. Foto Fries Museum Foto Gert Fopma

bloot gesteld geweest aan andere, nieuwe invloeden, die misschien een impuls kunnen zijn geweest tot de vorming van het Friese koninkrijk. Toen de Franken in 734 het gebied ten westen van de Lauwers veroverden door de Slag aan de Boorne te winnen, was het gedaan met het koninkrijk'

Identiteit
Verhoogde nederzettingen worden langs een groot deel van de Noordzeekusten gevonden. Als alle Noordzeevolkeren op dezelfde wijze hun woonplaatsen inrichtten, betekent dat dan ook dat ze een min of meer gemeenschappelijke identiteit hadden? Er zijn immers meer overeenkomsten en ook waren er voortdurend contacten. Gerrets: 'Zeker is, dat de volkeren rond de Noordzee heel hecht en verbonden waren, ondanks dat er van verschillende stammen sprake was. Er bestaat nu eenmaal een grote overeenkomst in vondstmateriaal uit al die landen.

Toen ik met een Nederlandse collega in België en Engeland gevonden potscherven bekeek, merkte zij op: 'hé, dat noemen wij Tritsum aardewerk'. Je ziet dat het allemaal op elkaar lijkt. De Noordzeevolkeren hadden - en hebben nog - veel gemeen. Vroeger bekeek de archeoloog zijn materiaal uitsluitend tegen de achtergrond van het landschap waarin hij het vond. Tegenwoordig proberen we het bestudeerde objekt meer in een maatschappelijke context te plaatsen, omdat we ons er van bewust zijn dat er veel meer verbanden zijn. Daarmee baken je de identiteit van je objekt beter af. Met de resultaten van deze opgraving hopen we in ieder geval meer duidelijkheid te krijgen over de identiteit van het Friese koninkrijk in het algemeen en die van Wijnaldum in het bijzonder'.

Zorgvuldig wordt gewerkt op het werkvlak achter de boerderij van Jan Bergmans. Foto Gert Fopma

Resultaten

Tjitsma heeft vele duizenden vondsten opgeleverd. Uit het grote aantal ambachtelijke produkten kan worden afgeleid dat op de terp o.m. een goud- en zilversmid, een ijzersmid en een bronsgieter aktief zijn geweest. Maar volgens Gerrets was Wijnaldum geen handelscentrum, zoals Dorestad. De ambachtelijke produkten zijn bijna alle voor lokaal gebruik vervaardigd. Ook werd geïmporteerd materiaal gevonden, waaronder een dubbele kam met z.g. punt-cirkelversiering uit de vierde eeuw die mogelijk uit Trier afkomstig is. Verder kwam er veel materiaal van Romeinse oorsprong aan het licht, zoals aardewerk en resten van dakpannen. Opvallende vondst was een Romeins zuiltje, dat mogelijk ergens bij een verlaten landhuis is opgepikt en op Tjitsma als bouwmateriaal van pas kwam. Blij was men met de vondst van een ontbrekend stukje bladgoud van de grote fibula. Het aantal sporen van met plaggen gebouwde woningen is enorm. Interessant was de vondst van een viertal kinderskeletjes. Jammer genoeg was bij geen van de vier sprake van grafgiften. Lagen ze in een grafveld?
Danny Gerrets: 'Nee, niet specifiek. Kinderen genoten in de Vroege Middeleeuwen een zeer geringe sociale status. Zolang ze nog nuchter waren werden ze zelfs helemaal nog niet als mens beschouwd. We hebben de skeletjes op de gekste plaatsen gevonden. Er kwam zelfs één uit een plaggenwand tevoorschijn. Waarschijnlijk zijn de vroeg overleden kinderen gewoon ergens in de grond gestopt, zoals je een dode kat op de mesthoop gooit'.

Murkje

Verrassend was de vondst van een kompleet skelet van een ca. twintigjarige vrouw. Zij had wèl het nodige meegekregen op reis naar de eeuwigheid. Op de rechterschouder lag een -vrij eenvoudige- fibula, om de hals droeg het meisje een veelkleurig snoer van barnstenen en glazen kralen. Ter hoogte van haar knieën lag een hertshoornen kegeltje, dat wellicht deel heeft uitgemaakt van de ceintuur die ze om haar mantel droeg. Het skelet dat met het hoofd naar het zuiden lag, werd door de medewerkers Murkje gedoopt. 'Op een urntje na dat we in het eerste seizoen al vonden is dit de enige bekende begraving', vertelt Gerret, 'maar het betreft zeker geen adellijk of vorstelijk persoon, dat wijzen de grafgiften wel uit. Die zijn allemaal heel eenvoudig'.

Conclusie

Afsluitend zegt Danny Gerrets dat Wijnaldum zeker een politiek centrum van belang binnen het Friese rijk is geweest. 'Het was beslist geen geïsoleerde boerengemeenschap', aldus de archeoloog. 'Onduidelijk is nog hoever de macht van Wijnaldum reikte. Een internationaal handelscentrum was het zeker niet. De nederzetting was relatief dichtbevolkt, gezien het grote aantal resten van huizen en hutkommen dat we hebben aangetroffen. Omdat we het projekt zo intensief hebben uitgevoerd met behulp van de meest moderne apparatuur heeft de opgraving materiaal opgeleverd om nog jaren vooruit te kunnen. Daarvoor moeten we nog voldoende middelen zien te verwerven, maar het begin is er. Een pluim voor de Stichting Archeologisch Terponderzoek Wijnaldum die constant nieuwe fondsen aanboort, is dan ook zeker op z'n plaats'. **Nb**